

Figurki uszebti w zbiorach Uniwersytetu Jagiellońskiego

(Tabl. XXII, XXVII, LI)

„Bałwany [...], z jakiejś mocnej gliny, modre albo błękitne, na palcu wzdłuż, a drugie i mniejsze, tak robione, jako dziecię małe powijają, z wielą charakterów egipskich napisane”¹. Tymi słowy Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka” (1549–1616) jako jeden z pierwszych opisał egipskie figurki grobowe², którym badacze nadali przyjętą już powszechnie nazwę *uszebti* (eg. „odpowiadający”). Niewielkie statuetki przedstawiające z mumifikowaną sylwetkę wkładano zmarłym do grobu jako ważny element wyposażenia, aby w zastępstwie nieboszczyka wykonywały rozmaite prace, niezbędne również w życiu pozagrobowym, na *Polach Jaru*, podobnie jak w życiu doczesnym. Na ich powierzchni odcisnięte były fragmenty szóstego rozdziału Księgi Umarłych, wyraźnie precyzujące zadania całych nieraz oddziałów figurek *uszebti*: „O zastępcu nieboszczyka NN! Jeżeli mnie wzywać lub zapisywać będą do wykonywania jakiegokolwiek pracy, którą w podziemiu wykonywać trzeba, to niechaj na ciebie spadnie ciężar człowieka będącego w tym czy innym obowiązku. Niechaj więc ciebie wzywają każdorazowo zamiast mnie do uprawiania pól, do nawadniania brzegów, do przewożenia piasku z brzegu wschodniego na brzeg zachodni i do innych tego rodzaju robót. Na każde takie wezwanie, skierowane do mnie, masz zgłosić się natychmiast i odpowiedzieć zamiast mnie: oto jestem!”³.

W czasach Średniego Państwa (ok. 2100–1800 p.n.e.) nastąpiły w egipskich wierzeniach dość istotne zmiany. Na skutek rozruchów społecznych, które miały miejsce jeszcze w poprzednim okresie, nastąpiła teraz znaczna demokratyzacja w tej sferze i również zwykły śmiertelnik (nie tylko władca) mógł utożsamiać się po śmierci z Ozyrysem. „Kraina Trzciny” (*Pola Jaru*) stała się otwartą dla wszystkich poddanych, którzy jednak nie zamierzali w tym lepszym ze światów pracować tak, jak to

¹ M. K. Radziwiłł „Sierotka”, *Podróż do Ziemi Świętej, Syrii i Egiptu 1582–1584*, opracował L. Kułski, Warszawa 1962, s. 175.

² Zakupił je w Egipcie wraz z mumiami, których jednak nie dowiózł do kraju, zmuszony w czasie sztormu do wyrzucenia swego, na owe czasy złowieszczego, ładunku za burtę.

³ Według przekładu Antoniego Śmieszka, 1932.

mieli w zwyczaju w swym życiu doczesnym. Do pomocy powołano więc całe zastępy kamiennych, glinianych lub fajansowych figurek, opatrzonych odpowiednim tekstem i wyposażonych w motyki, radła, worki do noszenia piasku czy nosidła do transportu innych ciężarów. Oprócz figurek zwykłych robotników spotykane są też statuetki spełniające, podobnie jak w życiu doczesnym, rolę brygadzystów i nadzorców wyższego szczebla.

Zwyczaj umieszczania figurek *uszebti* w wyposażeniu grobowym, datujący się od czasów Średniego Państwa, przetrwał do schyłku egipskiej cywilizacji (stosowany był jeszcze w czasach ptolemejskich). Ilość figurek *uszebti* w wyposażeniu zmarłego zależna też była od jego zamożności za życia (czasem na każdy dzień roku przypadała oddzielna figurka).

W sygnalizowanym już zbiorze starożytności Instytutu Archeologii UJ⁴ znajdują się również 33 figurki tego typu, wykonane głównie z tzw. egipskiego fajansu pokrytego błękitną lub zielonkawą glazurą (tylko trzy wykonane są z gliny, jedna z wapienia). Są one datowane na czasy od okresu XIX dynastii (ok. 1300 p.n.e.) do czasów ptolemejskich (IV–III wieku p.n.e.). Niektóre spośród nich nie są opatrzone tekstami hieroglificznymi, należą do kategorii prostszych wyrobów, niewykluczone nawet, iż pod wpływem egipskim powstały poza doliną Nilu (na przykład w rejonie nadczarnomorskim, w Olbii, jak wskazują zachowane informacje).

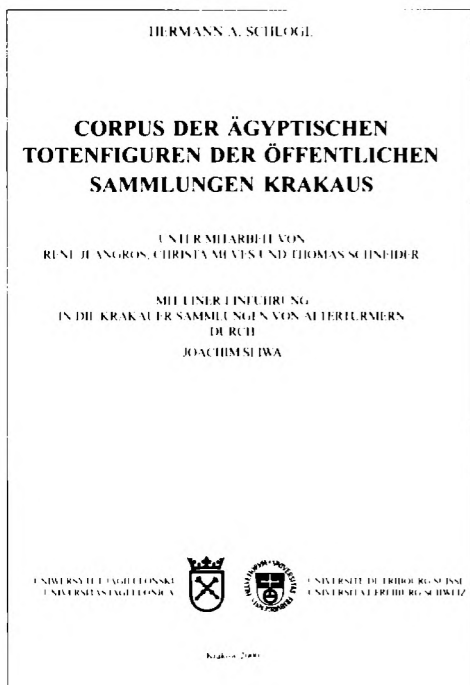
Najbardziej typowe figurki opatrzone są hieroglificznymi tekstami zaczerpniętymi z cytowanego już powyżej szóstego rozdziału Księgi Umarłych. Pochodzą one z wyposażenia grobowego między innymi „Pani domu” imieniem Tuja z czasów XIX dynastii i „Wielkiego nadzorcy wołów Ptaha” Neb-Merutefa z czasów XIX dynastii, niejakiego Nes-Chnuma (cztery figurki z czasów XXV–XXVI dynastii), Hor-em-achbita z czasów XXVI dynastii, „księcia pisarza” Pa-bika (XXX dynastia), kapłana Hor-udży z czasów XXX dynastii, „królewskiego pisarza i rachmistrza” Nes-Szu-Tefnute (XXX dynastia), „księcia i królewskiego pisarza oraz rachmistrza, sługi bożego” Czai-Onurisa-Imu (dwie figurki z czasów XXX dynastii), niejakiego Iref-aa (trzy figurki z czasów XXX dynastii) czy Wera. Część figurek jest anonimowa, ewentualnie ich stan zachowania nie pozwala na odczytanie imion zmarłych, którym służyć miały w zaświatach.

Ciekawe są również drogi, którymi nasze figurki dotarły z egipskich cmentarzysk do uniwersyteckiej kolekcji. Nie zawsze zresztą możemy je dokładniej prześledzić, gdyż tylko w wyjątkowych przypadkach zachowały się odpowiednie informacje. Jak większość obiektów z naszej kolekcji, są to dary ofiarowane Uniwersytetowi w rozmaitych okolicznościach.

Największy zespół (20 figurek) ofiarowany został przez Marcelego Czarторыskiego w roku 1872⁵. W tym samym roku wpłynął też dar Władysława Czarторыskiego

⁴ Por. „Alma Mater” 12, kwiecień–maj 1999, s. 29–31, oraz w niniejszym tomie, s. 13–20.

⁵ Marcelei Czarторыski (1841–1909), właściciel dużego zbioru dzieł sztuki i bogatej biblioteki (Kraków, pałac w Woli Justowskiej), odbywał liczne podróże zagraniczne. Część zbiorów związana była przypuszczalnie z działalnością jego matki Marceliny (1817–1894), uzdolnionej pianistki (uczennica Fryderyka Chopina w Paryżu, 1848), działaczki społecznej i organizatorki życia muzycznego. Zob.

Strona tytułowa katalogu krakowskich figurek uszebt (Hermann A. Schlögl, 2000)

(1828–1894), w którego skład wchodziło także sześć figurek *uszebti*. Statuetki przekazane wówczas Uniwersytetowi przez Władysława Czarторыńskiego zostały jednak uprzednio nabyte przez księcia z innych kolekcji. Jedna z figurek pochodziła ze zbioru Józefa Ignacego Kraszewskiego (1812–1887) i jak się wydaje – mogła zostać przez niego znaleziona lub zakupiona w czasie podróży nad Morze Czarne (nie jest wykluczone, iż może pochodzić z Olbii)⁶. Figurka z wyposażenia Hor-udży pochodziła ze zbioru po Tadeuszu Wolańskim (1785–1865) i – zgodnie z zachowanym przekazem – została przypuszczalnie znaleziona nad Bałtykiem (jak też znajdująca się w naszej kolekcji brązowa figurka Ozyrysa)⁷. Natomiast dwie figurki pochodzą z kolekcji Romualda Wernickiego (Odessa) i zostały znalezione „u miejsca dawnej Olbii”.

Z późniejszych darów odnotować należy także figurkę ofiarowaną przez

Laurentego Piętę OFM⁸ oraz 2 zabytki z kolekcji Wandy Wierzbickiej (1882–1949), która swój księgozbiór i niewielką kolekcję egiptologiczną przekazała zapisem testamentowym Uniwersytetowi Jagiellońskiemu; książki włączono do Biblioteki Jagiellońskiej, natomiast zabytki przekazano ok. roku 1960 do zbioru ówczesnej Katedry Archeologii Śródziemnomorskiej⁹.

J. A. Ostrowski, *Książęta Czarторыscy dobroczyńcami Gabinetu Archeologicznego UJ*, „Alma Mater” 43, 2002, s. 29-31 oraz w niniejszym tomie, s. 91-96.

⁶ Por. S. Świerżawski, *Józef Ignacy Kraszewski jako archeolog*, „Archeologia” 12, 1961, s. 195-210; idem, *O zbiorach J. I. Kraszewskiego* (posłowie do powieści *Saskie ostatki*), Warszawa 1959. Zob. także J. Śliwa, *Czarnomorska wyprawa Józefa Ignacego Kraszewskiego*, „Alma Mater” 53, 2003, s. 20-23 oraz w niniejszym tomie, s. 246-252.

⁷ Na temat Wolańskiego i jego kolekcji por. A. Abramowicz, *Podróżnicy po przeszłości*, Łódź 1970, s. 64-72 oraz J. Śliwa, *Tadeusz Wolański (1785–1865) i zabytki egipskie „znalezione nad Bałtykiem”*, „Alma Mater” 46, 2002, s. 17-19; zob. w niniejszym tomie, s. 140-144.

⁸ J. Śliwa, *Podróż brata Laurentego*, „Alma Mater” 23, 2000, s. 26-28 oraz w niniejszym tomie, s. 145-150.

⁹ Wanda Wierzbicka, działaczka społeczna w kraju i na obczyźnie, po zakończeniu II wojny światowej zamieszkała w Paryżu, pracując w tamtejszych instytucjach polskich; zmarła w Paryżu 10 maja 1949 r., pochowana na cmentarzu polskim w Montmorency.

Corpus der ägyptischen Totenfiguren der öffentlichen Sammlungen Krakaus wydane zostało w Krakowie w roku 2000. Wyczerpujące katalogowe opracowanie 280 figurek *uszebti* ze zbiorów krakowskich (Muzeum Czartoryskich, Muzeum Narodowe, Muzeum Archeologiczne, kolekcja Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego) przygotowane zostało przez Hermanna A. Schlögla, profesora Uniwersytetu we Fryburgu Szwajcarskim.

Tabl. XXII. Figurka grobowa kapłana Hor-udża (fragment). Egipt, cmentarzysko w Sakkarze, XXX dynastia (380–343 p.n.e.). Tzw. fajans egipski, wys. 11,5 cm. *Katalog* 1976, nr 46; por. s. 142 i 177

Tabl. XXVII. Figurki grobowe Wera, Neb-menutefa, Tuji i Nes-Chnuma. Egipt, XIX-XXX dynastia (1292–343 p.n.e.). Tzw. fajans egipski, wys. 7–14,5 cm.
Dary Władysława i Marcelego Czartoryskich, 1872. *Katalog 1976*, nry 38, 39, 49, 56; por. s. 176–179

Tabl. XLI. Por. tablica XL